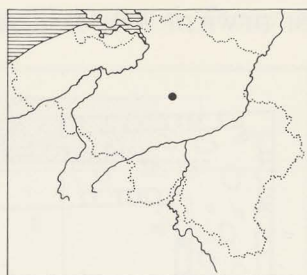

M. DEWILDE

De Donjon van het hertogelijk kasteel te Tervuren

Voorwoord door J. DE MEULEMEESTER

Het kasteel van de hertogen van Brabant te Tervuren verdween zowat 200 jaar geleden. De slechte staat waarin de burcht zich bevond, zette er in 1782 Jozef II toe aan de afbraak te gelasten. Van het geheel bleven alleen de Sint-Hubertuskapel, gebouwd onder de aartshertogen Albrecht en Isabella en de in hoefijzervorm geordende stallingen, gebouwd onder Karel van Lorreinen over. De herinnering aan het uitzicht bleef bewaard dank zij enkele iconografische bronnen. Tussen 1941 en 1945 voerde M. Becquaert met de financiële steun van de Société Archéologique de Bruxelles opgravingen uit op het site. De resultaten van zijn bodemonderzoek werden nooit gepubliceerd. J.E. Davidts maakt er melding van, doch zijn interpretatie van de gegevens kan onmogelijk als dusdanig worden aanvaard¹.

In 1981 nam de gemeente Tervuren onder impuls van M. Wynants contact op met de N.D.O. teneinde een hernieuwd onderzoek van de documenten van M. Becquaert te bespoedigen. Alras bleek dat de publicatie van zijn veldwerk onmogelijk was zonder nieuwe opgravingen. Bovendien wenste het gemeentebestuur iets te verwezenlijken op en rond het voormalig kasteelsite zonder echter in dezelfde situatie van 40 jaar geleden verzeild te geraken. Immers na de opgravingen van M. Becquaert werden de ruïnes verwaarloosd en brokkelden deze steeds verder af. Op het einde van W.O.-II werden ze zelfs gebruikt als oefenterrein voor te Tervuren gelegerde Engelse soldaten. De besluiteloosheid nopens de bestemming van het geheel bleef aanslepen, zodat reeds veel onheil geschied was, toen men uiteindelijk overging tot het dempen van de opgravingsputten; de donjon bleef echter gedeeltelijk vrij. Dit alles leidde tot het in dienst nemen van een B.T.K.-ploeg, die naast historisch onderzoek² reeds drie opgravingscampagnes achter de rug heeft³. De

opgravingen van de donjon kunnen als afgerond beschouwd worden, zowel binnen als buiten het gebouw. We vonden het dan ook best de publicatie ervan nu reeds te brengen, eerder dan het rapport hierover te kaderen in een bredere uitgave van de opgravingen, die zeker nog enkele jaren worden verder gezet.

Bij deze studie steunden we ons enerzijds op de recente opgravingsgegevens en anderzijds op de veldtekeningen en notities van M. Becquaert⁴. Ze waren een dankbaar werkinstrument, daar de ruïnes in die tijd veel beter bewaard waren⁵.

Onze oprechte dank gaat uit naar de burgemeester Mevr. L. Coudré-Foccaert en de schepenen van de gemeente Tervuren, in het bijzonder de heer M. Wynants, en naar de directeur van de N.D.O., Dr. G. De Boe, zonder wiens medewerking dit verslag nooit tot stand kon komen.

(J.D.M.)

I INLEIDING

Het site ligt op een landtong, die gevormd wordt door de samenvloeiing van de Voer en de Maalbeek. Dit schept een perfect verdedigbare situatie. Immers men hoefde slechts aan één zijde een gracht te graven om het site ontoegankelijk te maken.

Het oudste gebouw dat tot nu toe gevonden werd, dateert uit het begin van de 13de eeuw (fig. 1). Dit gebouw bestaat uit een kleine oostelijke vleugel met een half ingegraven kelder en een grotere westelijke, gelijkvloerse vleugel. De kelder was toegankelijk langs een trap, die beschermd was door een niet afgesloten hall. De inplanting op de aanzet van de helling impliceert dat de kelder slechts gedeeltelijk ondergronds lag. Deze kelder deed waarschijnlijk dienst als voor-

1 Davidts 1981, 3-58.

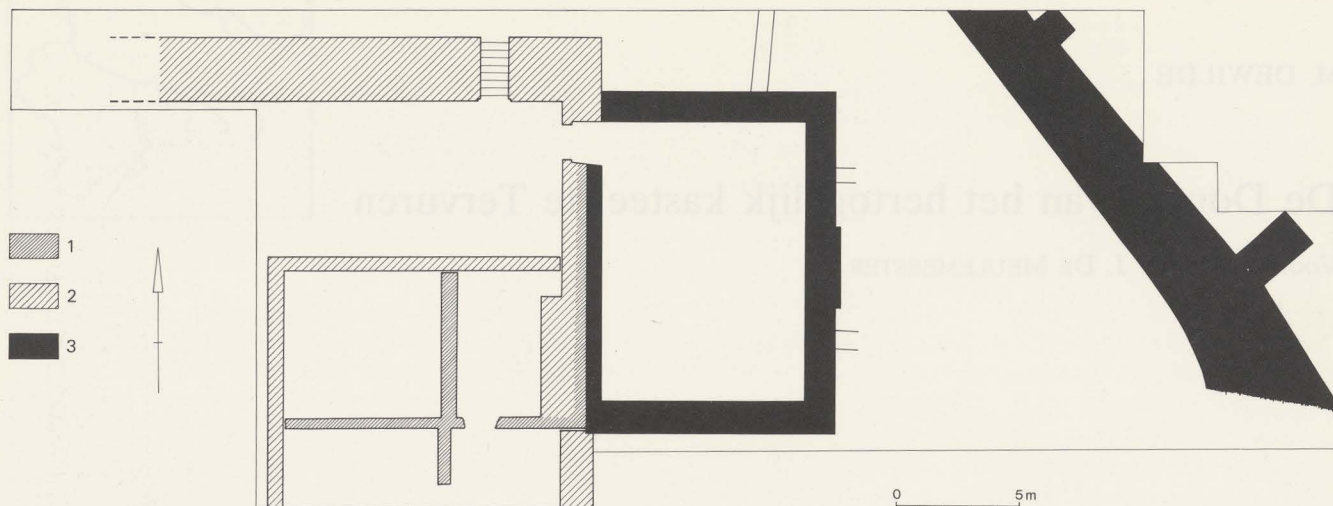
2 G. Berings bereidt een publicatie voor over de historische situering van het hertogelijk kasteel.

3 De Meulemeester & Dewilde 1983, 109-113; Id. 1984, 151-154; Id. 1985.

4 Nu bewaard door de Heemkundige Kring van Tervuren.

5 De gevonden voorwerpen werden door M. Becquaert bewaard. Na zijn dood werden ze in 1980 naar Tervuren gebracht. J.E. Davidts liet ze met het groot huisvuil verdwijnen. Wel bestaan er nog enkele lijsten, destijds opgesteld door J.A. Trimpe Burger en F. Van Bellingen.

1 Algemeen werkplan van de opgravingen 1982: 1. de oudste constructies; 2. de gotische zaal; 3. de donjon en de weermuur.

raadplaats. De opkamer kan als persoonlijk vertrek en slaapkamer van de heer gefungeerd hebben, de westelijke vleugel als woonruimte.

De donjon werd in het midden van de 13de eeuw opgericht tegen de oostgevel van dit residentieel gebouw. Hierbij werd de helling gedeeltelijk afgegraven. Bij de noordoosthoek lag de helling lager dan het algemeen funderingsniveau van de rest van de toren, zodat deze hoek dieper gefundeerd werd.

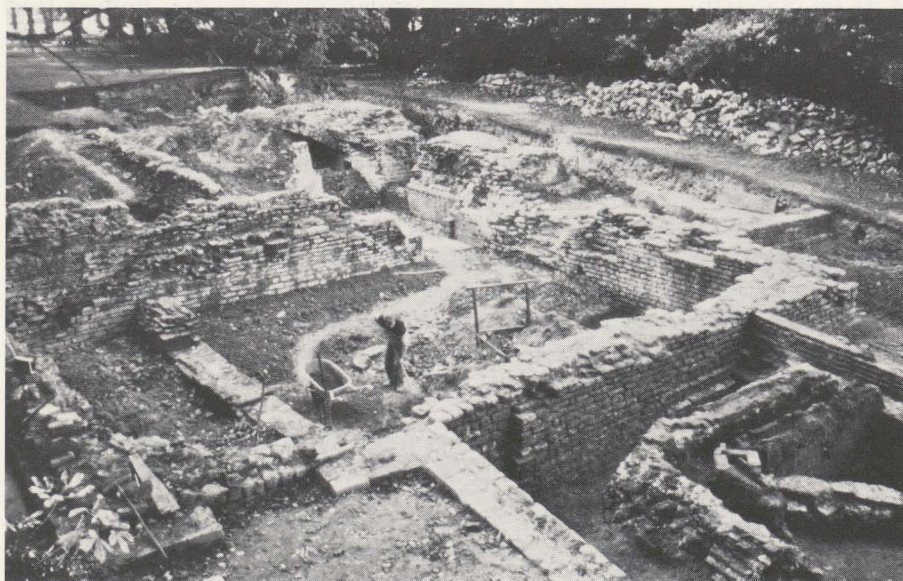
In de tweede helft van de 13de eeuw werd het site omringd met een weermuur (± 3 m dik), geritmeerd door halfronde torens. De ruimte tussen donjon en weermuur werd genivelleerd. In de 1ste helft van de 14de eeuw werd de vroegste residentie afgebroken en bouwde men tegen de westmuur van de donjon een gotische zaal. Hierbij werd de oostmuur van de residentie opnieuw benut. Het noordelijk gedeelte van deze gotische zaal werd onderkelderd (fig. 2).

Ten zuiden en ten oosten van de donjon verrezen in de loop van de 15de, 17de en 18de eeuw een reeks nieuwe gebouwen. Deze zijn ons bekend uit de iconografie en uit archiefstukken. Hun constructie had echter weinig of geen invloed op de bouwaspecten van de donjon zelf⁶.

II BESCHRIJVING

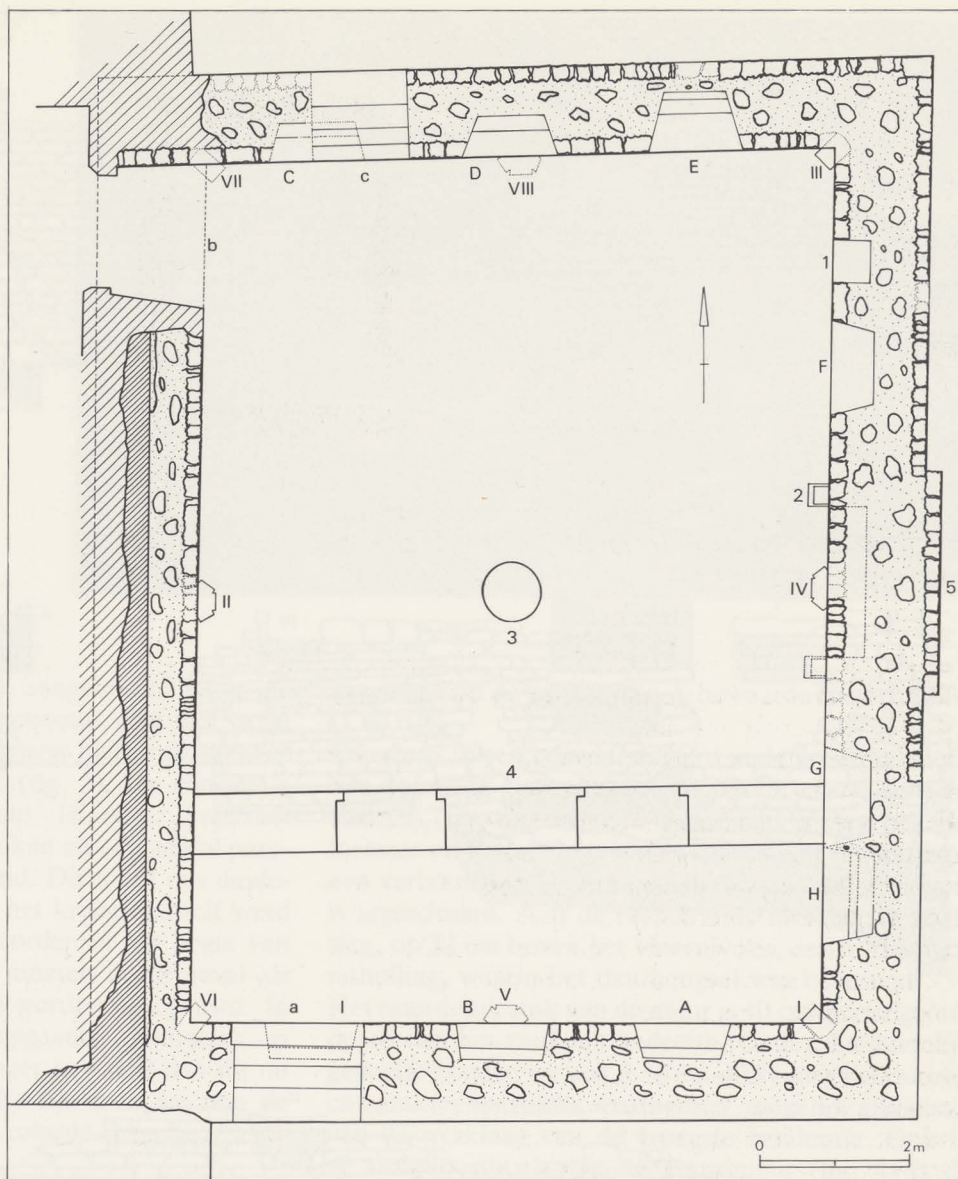
Het grondplan van de donjon (fig. 3) neemt de vorm aan van een onregelmatige rechthoek (afmetingen binnenwerks: oostmuur –11,52 m, westmuur –11,20 m, zuidmuur –8,38 m en noordmuur –8,34 m). De dikte van de oost-, noord- en zuidmuur schommelt tussen 1,15 en 1,30 m. De westmuur van de donjon en de

6 Cf. noot 3.

2 Algemeen beeld van de opgravingzone van de donjon.

3 Grondplan van de donjon.

oostmuur van de residentie leveren een gezamenlijke dikte van 1,35 m. De parementen zijn opgetrokken in witte, regelmatig gekapte zandsteenblokken en bekleeden een gietwerk van zandsteenafval en kalkmortel. In de zuidmuur zijn twee nissen uitgespaard (A & B) (fig. 4). Het zijn nissen met afgeschuinde dagkanten die in twee trappen zijn uitgewerkt⁷. Naast deze twee nissen zijn in de zuidwesthoek de resten van een trap en een deuropening (a) merkbaar. De deuropening is 1,74 m breed, de trapgang zelf is 1,65 m breed, wat aan weerszijden een slag van 4 à 5 cm oplevert. Drie treden zijn gedeeltelijk bewaard. De hoogte bedraagt per trede ongeveer 20 cm, de breedte respectievelijk 30, 26 en 29 cm. De verschillende afwerking van de stenen, die deze trap uitmaken, wijst erop dat het een verbouwing is. De treden en dagkanten zijn immers opgebouwd uit zeer zorgvuldig gehouwen, rechthoekige zandsteenblokken, waarvan er zelfs enkele in

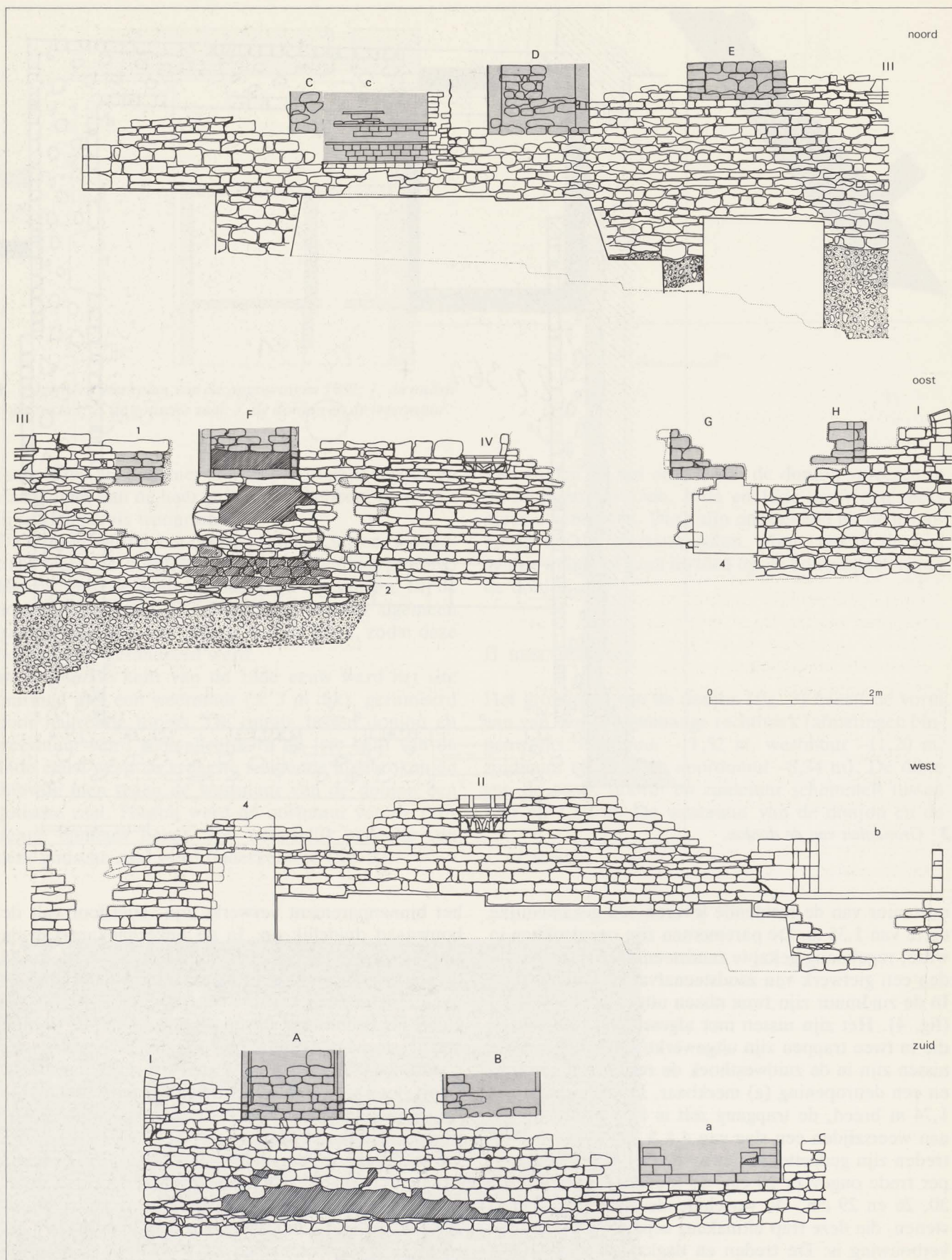
het binnenparement verwerkt zijn. Hierdoor valt de bouwnaad duidelijk op. In de linkerdagkant van de trap stootte M. Becquaert 1 m boven de derde trede op een gat (20 op 14 cm), waarin de klembalk (hamei) van de deur gleed.

Nabij nis B ontdekte hij op de bodem van de donjon een rasterwerk van rechtopstaande voegvullingen waarin zandstenen platen pasten (65 op 65 op 7 cm). Deze vloer zat 1,5 m onder de gewelfaanzetten en ligt op de moederbodem. Het gaat hier duidelijk om de oorspronkelijke bevloering van de donjon.

De zuidmuur is zeer diep gefundeerd. Een gedeelte van de onderkant is bepleisterd met kalkmortel, waaronder de stenen zwart verbrand zijn. In de zuidoosthoek is een gebeeldhouwde console of kraagsteen ingemetseld, die fel beschadigd is (I). Op de console rusten achtereenvolgens een dekplaat en een dekblok, van waarop een rib van een kruisribgewelf aanzet. Deze console is later ingezet. Getuige hiervan zijn de duidelijke bouwnaden.

7 M. Becquaert vond alle vensters dichtgemetseld.

4 Binnenparement van de noord-, oost-, west- en zuidmuur.

5 De binnenkant van de westmuur.

De westmuur (fig. 4 en 5) is aangebouwd tegen de oostmuur van een oudere constructie. Net niet exact in het midden van de muur is een halfronde console (knopkapiteel) (II) ingewerkt (fig. 7). De console is in een latere faze aangebracht. Hiervoor werd het parement gedeeltelijk uitgebroken en een aantal parementstenen werden afgeschuind. Dit toont ons duidelijk hoe de opgaande rib van het kruisribgewelf werd ingepast. De knopkapitelen worden in het begin van de 13de eeuw gedateerd⁸ en moeten in dit geval als herbruikt materiaal (cf. *infra*) worden beschouwd. In de veertiger jaren was het opgaande muurwerk op verschillende plaatsen veel hoger bewaard dan dit nu het geval is. Op foto's uit die tijd zien we nog de uitwaaiende rib, rustend op console II en de gewelf-

aanzetten op de beide, nu nog bewaarde hoekconsole (I & III).

Eveneens in een latere faze werd in de noordwesthoek een doorgang gemaakt naar de kelder van de gotische zaal (b) (fig. 6). Naast de bouwnaad wijzen ook het formaat en het uitzicht van de stenen hier duidelijk op een verbouwing. De linkerdagkant van deze doorgang is afgeschuind. Aan de rechterzijde merken we in de slag, op 32 cm boven het vloerniveau, een horizontale uitholling, waarin het deurgewelf was bevestigd.

Het noordelijk stuk van de muur is 40 cm dieper gefundeerd dan het zuidelijk gedeelte. Onder dat zuidelijk gedeelte konden we een ± 10 cm dikke laag kalkmortel en zandsteenpartikels waarnemen, mogelijk afkomstig van de werklaag van de vroegste residentie. Ook in de noordoosthoek van de noordmuur (fig. 4) is de verbouwing naar aanleiding van de doorsteek naar de kelder van de gotische zaal duidelijk aanwijsbaar.

8 Brigode 1950, 46-47 (Blaton); X. 1978 b, 783-784, fig. 446 (Doornik, krocht stadhuys).

6 De noordwesthoek.

7 De console in de westmuur (opgravingen M. Becquaert).

9 De console in de oostmuur.

Ongeveer 30 cm boven het vloerniveau is hier een verticale uitholling aanwijsbaar. De hoek van de slagsteen is aan de dagkant afgeschuind. In deze noordmuur bevinden zich de resten van drie nissen (fig. 10). Twee ervan zitten op dezelfde hoogte (C & D), de derde (E) zit 40 cm hoger. Deze laatste is in drie trappen uitgewerkt, de twee andere daarentegen in twee. De dagkanten van de nissen zijn afgeschuind. Nis C moest in een latere fase wijken voor een bakstenen trap en deuropening (c). Van de trap zijn nog 4 treden bewaard. De treden zijn opgebouwd uit baksteen, waarop telkens een tegellaag werd gelegd⁹. De breedte van de treden schommelt tussen 19 en 31 cm, de hoogte tussen 12 en 20 cm. Van de uitbouw van de trap in de donjon zelf is slechts een restant mortel en baksteen overgebleven.

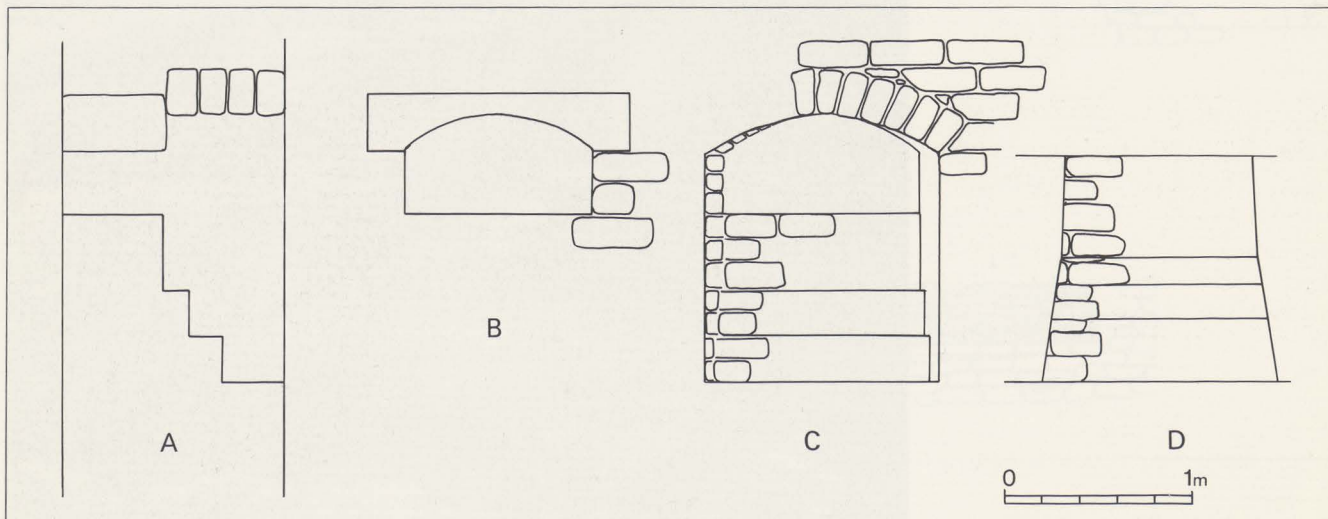
Aan de hand van enkele schaarse gegevens van M. Becquaert probeerden we het uitzicht van de nisvensters te reconstrueren (fig. 8). De gegevens hebben betrekking op nis C; ze was in drie trappen uitgewerkt (respectievelijk 24, 24 en 40 cm hoog) en daarna vol-

ledig opengewerkt. Aan de buitenkant (fig. 8 : B) werd de opening afgedekt door een monoliet in Doornikse kalksteen, waarin een segmentboog was uitgespaard. Aan de binnenkant (fig. 8 : C) was de boog waarschijnlijk in zandsteenblokken uitgewerkt.

In de oosthoek is in een latere fase een console aangebracht (III). Er ligt een gemouleerde dekplaat tussen de console en de fel beschadigde dekblok. Van de gewelfrib is niets bewaard. M. Becquaert trof echter 2 dekblokken aan en de aanzet van het gewelf. Naar het oosten toe is de muur veel dieper gefundeerd (verschil: 1,05 m).

In de oostmuur (fig. 4 en 10) zijn de resten van drie nissen met afgeschuinde dagkanten zichtbaar (F, G, H). De fel beschadigde nis H is in drie trappen uitgewerkt. Nis F en G zijn enkelvoudig. Nis F is samen met een gedeelte van de onderliggende muur hersteld, waarbij zowel een gedeelte van de niswand als van het muurparement met kalkmortel bepleisterd werd. Tussen deze nis en de noordelijke console is een muurkast (nr. 1) uitgespaard van 58 cm breed, 30 cm hoog en 58 cm diep. De enige bewaarde deksteen is een zandstenen monoliet. Het middenstuk van deze muur

⁹ Tegels: 12 × 12,3 × 2-2,2 cm; bakstenen 23-24 × 11-12 × 5-5,5 cm.

8 Reconstructie van een venster.

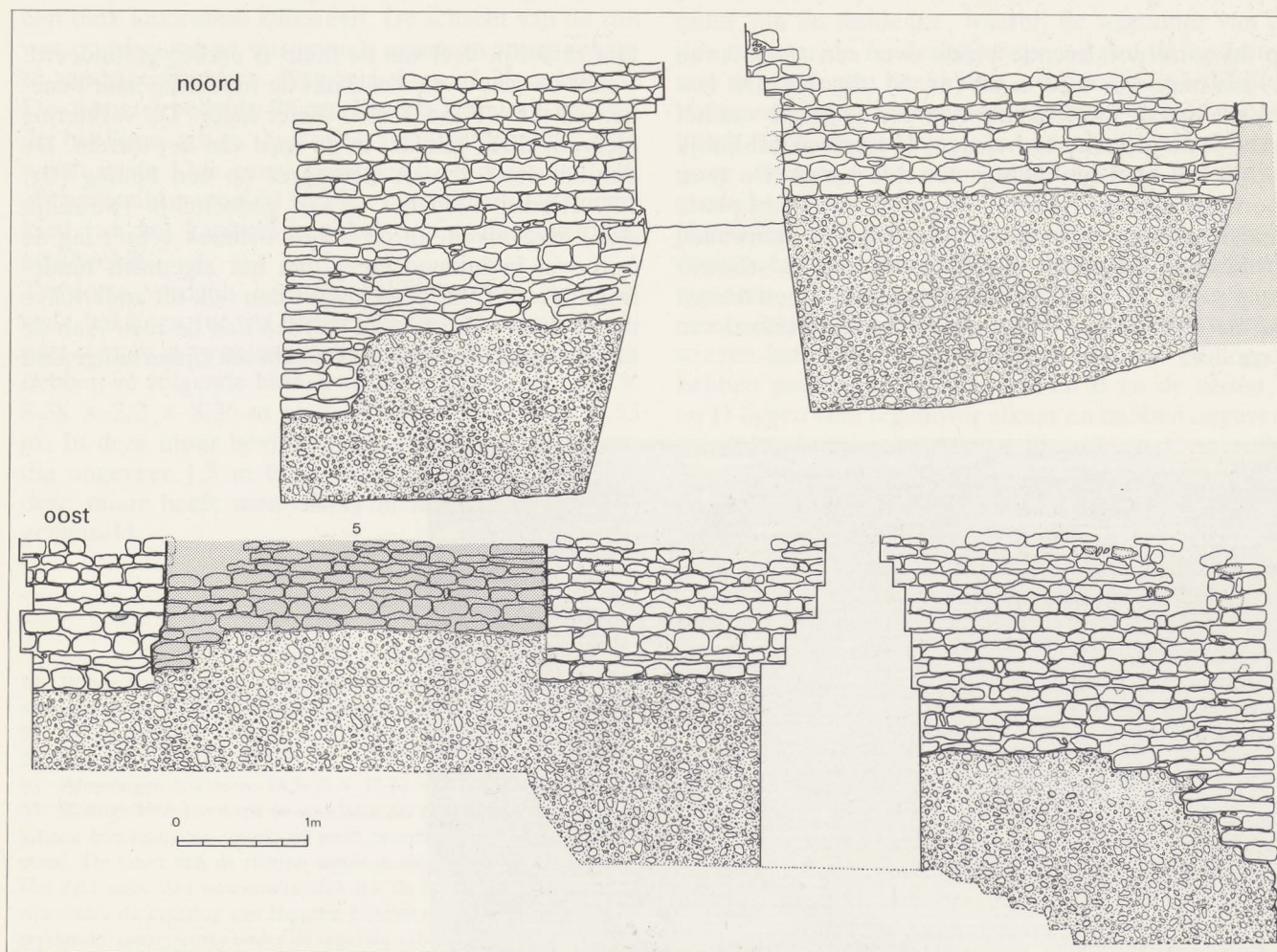

10 De noordoosthoek.

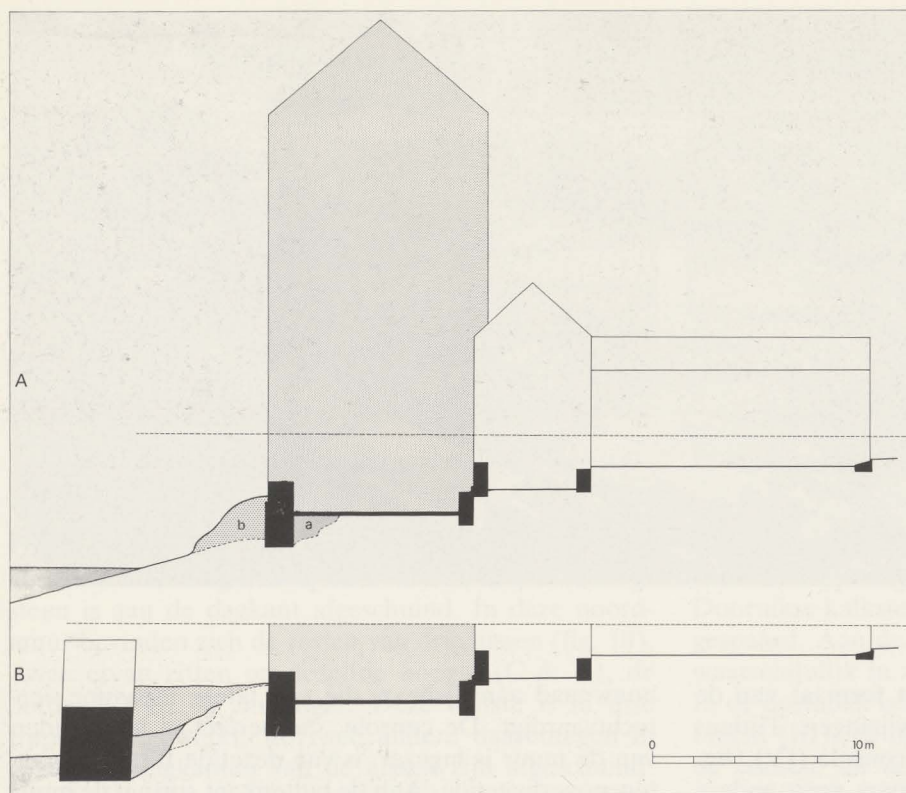
is verbouwd. Een bouwnaad en het formaat van de stenen zijn hiervoor duidelijke aanwijzingen. Tijdens het verbouwen werd een halfronde console (IV) (fig. 9) in de muur ingewerkt; er is immers geen andere

bouwnaad aanwijsbaar, die een latere inpassing verrechtvaardigt. De console, die perfect in het midden van de muur is ingezet, is van dezelfde factuur als de tegenoverliggende. Aan de buitenkant springt de muur

11 Buitenparement van de noord- en oostmuur.

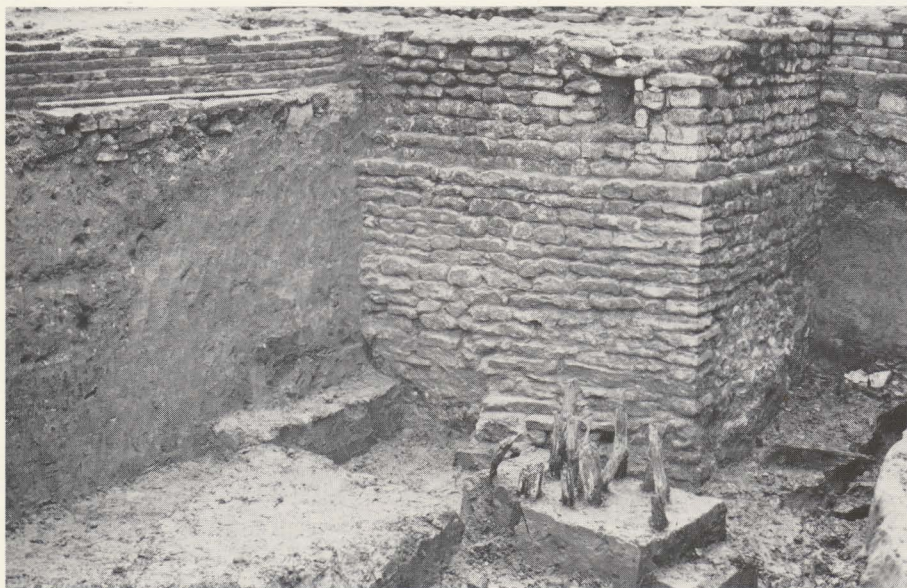

12 A. De inplanting van de donjon op de oorspronkelijke oeverwal (a. funderingssleuf van de donjon; b. aanaarding tegen de noordoosthoek). B. De situatie na de bouw van de weermuur en de nivellering.

op de corresponderende plaats over een afstand van 2,9 cm ongeveer 0,20 m uit (nr. 5) (fig. 11). Dit laat ons toe aan de binnenkant ongeveer de lengte van het verbouwde gedeelte te bepalen. Hoogstwaarschijnlijk betreft het hier een dichtgemetselde haard. De twee vooruitspringende (respectievelijk 27 en 21 cm) platte zandstenen (nr. 2) aan de basis van de bouwnaad vormden in dit geval de sokkel, waarop de schouw-wang rustte. De onderste steen is misschien een restant van de tegelvloer. Hij ligt op een kalkmortelbed van 4 cm dik.

Het zuidelijk deel van de muur is ondiep gefundeerd. Vanaf de schouwsokkel duikt de fundering naar beneden en dit tot anderhalve meter lager. De verklaring hiervoor dient gezocht in de aard van het terrein. De donjon werd immers neergezet op een helling (fig. 12). Hierbij werd het terrein gedeeltelijk (westelijk stuk) afgegraven. In de noordoosthoek echter lag de oeverwal beduidend lager dan het algemeen funderingsniveau. Deze hoek moest dan ook tot anderhalve meter dieper gefundeerd worden dan de rest. Aan de buitenkant werd deze hoek aan beide zijden aangeaard

13 De noordoosthoek aan de buitenkant.

14 De centrale zuil met het kapiteel in Doornikse kalksteen (opgravingen M. Becquaert).

15 De doorgang naar de kelder van de gotische zaal.

tot net over de funderingsuitsprong. Voor de hoek werden een tiental palen ingeheid, die het wegglijden van deze aanaarding moesten verhinderen (fig. 13). Bij de reconstructie van de oeverwal blijkt trouwens dat de donjon praktisch niet ingegraven werd.

Van de centrale, ronde zuil (nr. 3) (fig. 14) die het kruisribgewelf droeg, vonden we slechts enkele brokstukken terug. M. Becquaert echter trof de zuil intact aan. De basis en het kapiteel zijn beiden gekapt uit één blok Doornikse kalksteen. De schacht van de zuil was opgebouwd uit 9 trossen segmentvormig gekapte zandsteenblokken. Het geheel was 1,71 m hoog¹⁰. De diameter bedroeg 78 cm. Het bladkapiteel, waarbij de bladeren a.h.w. tegen het kapiteel geplakt zijn, wordt in de 12de eeuw gedateerd¹¹ en moet dan ook als herbruikt materiaal worden beschouwd. De onderkant van het kapiteel is cirkelvormig, de bovenkant achthoekig.

Tenslotte verdeelt een post-middeleeuwse muur in rode baksteen (nr. 4) (dikte: 80 cm) de ruimte in de oost-westas in twee ongelijke delen¹². Respectievelijk hebben ze volgende binnenwerkse afmetingen: $2,35 \times 8,38 \times 2,2 \times 8,36$ m en $8,36 \times 8,05 \times 8,34 \times 8,53$ m. In deze muur bevinden zich twee deuropeningen, die ongeveer 1,5 m breed zijn. Bij het bouwen van deze muur heeft men nis G in de oostmuur dichtgemetseld.

10 Ronde basis 0,10 m; achthoekige basis 0,05 m; schacht 1,18 m; impost 0,08 m; dekplaat 0,10 m; kapiteel 0,20 m. Totaal 1,71 m.

11 Tollenaere 1957, 278-279, pl. V, B (Malonne); X. 1987 a, 35, fig. 21 (Doornik, Sint-Niklaaskerk).

12 Afmetingen baksteen: $24,5-25 \times 11-12 \times 5-5,5$ cm.

13 Berings 1985 komt tot de conclusie dat tussen 1227 en 1261 een intense bouwactiviteit ontplooid werd, waarbij een ware burcht ontstond. De bouw van de donjon wordt in deze bouwphase gesitueerd. Het lijkt meer dan onwaarschijnlijk dat de bouw nog zou aangevat zijn onder de regering van Hendrik I (1190-1235), bouwheer van de residentie, maar eerder onder de regering van Hendrik II (1235-1248) of Hendrik III (1248-1261). Bouwtechnisch is het onderscheid tussen beide constructies trouwens veel te groot.

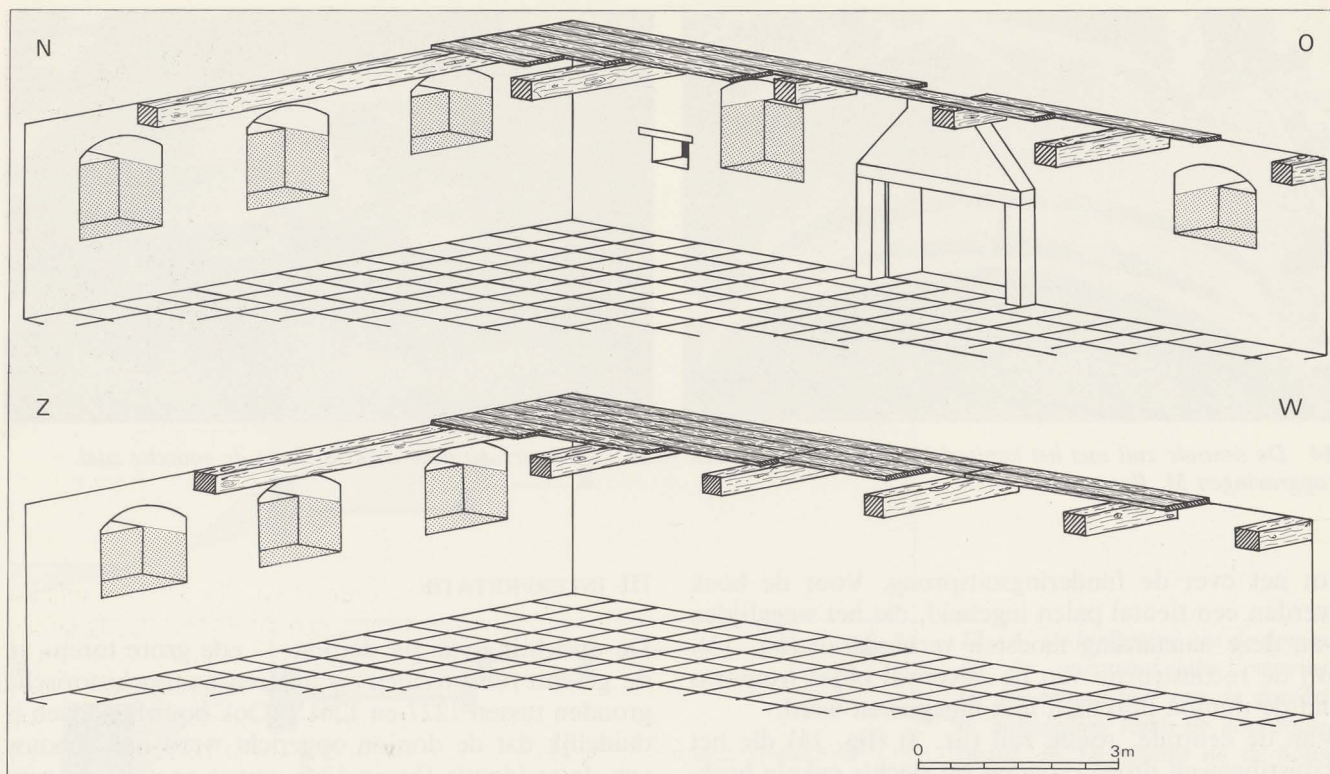
III INTERPRETATIE

De oprichting van de donjon — «de grote toren» in de geschreven bronnen — dateren we op historische gronden tussen 1227 en 1261¹³. Ook bouwhistorisch is duidelijk dat de donjon opgericht werd na de bouw van de residentie (begin 13de eeuw) en vóór de constructie van de gotische zaal (begin 14de eeuw). Immers de donjon werd aangebouwd tegen de oostmuur van de residentie, waarbij de westmuur van de donjon over de funderingsuitsprong van de oostmuur van de residentie heenkwam. Anderzijds werd bij de bouw van de gotische zaal de westmuur van de donjon benut. Deze muur kreeg een gedeeltelijk nieuw parement. Tevens werd een verbinding naar de donjon gemaakt.

Het is duidelijk dat we in de bouwgeschiedenis van de donjon enkele fasen kunnen onderscheiden. Immers wanneer we het grondplan nader in ogenschouw nemen, valt onmiddellijk op dat een aantal verbouwingen het patroon uit de oudste fase van de donjon hebben gewijzigd: de nissen A en B en de nissen E en D liggen vlak tegenover elkaar en hebben ongeveer dezelfde afmetingen. Als we nu ook nis C vervolledigen en in plaats van doorgang a, die een verbouwing is, een nis I reconstrueren, bekomen we een symmetrische ordening. Ook de onderlinge afstanden tussen de vensters en die tussen de hoeken en de vensters zijn ongeveer identiek voor beide muren.

De eerste bouwphase van de benedenverdieping van de donjon presenteert ons dus een constructie met 3 vensters in noord- en zuidmuur; in de oostmuur een haard met waarschijnlijk aan weerszijden een venster en tenslotte een muurkast. De vloer bestaat uit grote zandstenen platen. Een houten zoldering overdekte deze ruimte. Balkgaten, die de steunpunten vormden voor de draagbalken van deze zoldering werden door M. Becquaert op enkele plaatsen aangetroffen. In dit verband wijst hij ook op rechthoekige houten muurankers. Aan de hand van deze gegevens reconstrueert hij een ruimte met een hoogte van 2,6 m (fig. 16). Na een brand wordt in een volgende fase de houten zolde-

16 Reconstructie van de benedenverdieping van de donjon (1ste faze).

ring vervangen door een kruisribgewelf. Van brand vinden we trouwens heel wat sporen terug. De onderkant van de zuidmuur was verbrand en daarna met kalkmortel bepleisterd. De twee occupatielagen in de donjon (cf. *infra*) worden gescheiden door een brandlaagje; tevens werden er afdrucken teruggevonden van verkoolde balken (breedte: 12 à 15 cm). Teneinde het kruisribgewelf aan te brengen worden in de 4 hoeken en in het midden van de 4 muren consoles ingezet¹⁴. Een centrale zuil ondersteunt dit gewelf (fig. 10 en 17). Herinneren wij eraan dat terzelfdertijd de haard werd dichtgemetseld.

Daar in de eerste faze de ingang op de eerste verdieping moet gelegen hebben, kunnen we de donjon een zeker militair karakter toekennen, alhoewel het ontbreken van een waterput in de donjon, de geringe muurdikte en het groot aantal openingen het zwaartepunt van de defensieve kracht naar de weermuur en de topografische situatie verleggen. De weermuur zelf verloor zijn militaire betekenis bij de bouw van de gotische zaal. Immers een gedeelte ervan werd toen afgebroken en de zuidgevel van de gotische zaal werd erop neergezet.

De doorgang (b) werd bij de bouw van de gotische zaal (begin 14de eeuw) aangelegd (fig. 15). Doorgang (a) moet in verband gezien worden met de bouw van een 15de eeuwse constructie ten oosten en ten zuiden

van de donjon. In de eerste faze wordt de benedenverdieping dus huishoudelijk (keuken) benut. Vooral de aanwezigheid van een haard wijst hierop. De kleine muurkast, naast de haard, diende waarschijnlijk als opslagplaats voor allerlei materiaal om het haardvuur aan te maken (fijn hout, stro, e.d.). De huishoudelijke functie verdwijnt in een tweede faze bij het maken van de verbinding met de kelder van de gotische zaal. Deze functiewisseling wordt later nog benadrukt door de installatie van het kruisribgewelf (fig. 17), waarbij de haard werd dichtgemetseld. Tevens maakte men de nissen B en D dicht om het inbrengen van consoles V en VIII mogelijk te maken. De ruimte wordt een voorraadplaats. Het kruisribgewelf verhoogde echter wel de stevigheid van het gebouw. Tenslotte werden in de donjon nog enkele verbouwingen in baksteen uitgevoerd nl. een scheidingsmuur en een doorgang c met trap¹⁵. Deze constructies dateren uit de 17de en 18de eeuw.

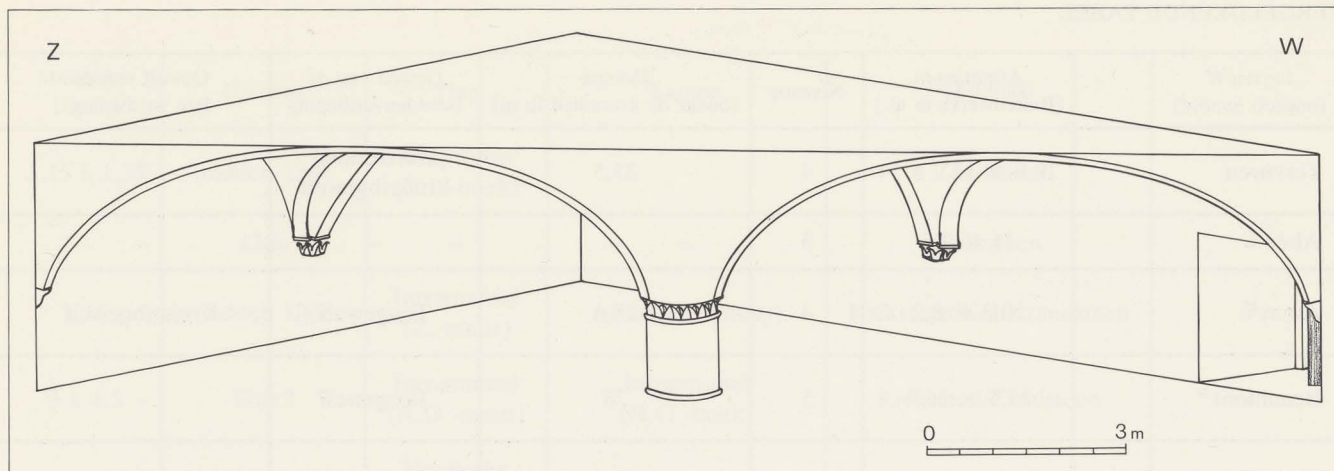
Uit de vergelijkende studie met een aantal gelijkaardige donjons kunnen we nog enkele aanknopingspunten halen. We mogen de donjon van Tervuren rangschikken onder de grote rechthoekige donjons, die vooral in de loop van de 13de eeuw in België opgericht werden.

Onmiddellijk valt echter de geringe muurdikte van de hertogelijke donjon op. Dit sluit het bestaan van een

14 In de puinvulling van de donjon troffen we de resten aan van de consoles, brokstukken die op de foto's van M. Becquaert nog op hun plaats, in het midden van de noord- en zuidmuur, te zien zijn.

15 De oudste iconografische bronnen waarop de donjon voorkomt, dateren uit het begin van de 17de eeuw. Telkens is tegen de noordmuur van de donjon een constructie aangebouwd, die de bakstenen trap en doorgang (c) naar de donjon verklaart.

17 Reconstructie van de benedenverdieping van de donjon (2de faze).

trap, uitgespaard in een muur, volledig uit. Uit de iconografische bronnen blijkt in dat verband echter dat op de noordoosthoek van de donjon een ronde traptoren was aangebracht. Deze toren bediende enkel het gelijkvloers en de verdiepingen. Hoogstwaarschijnlijk is deze hoektoren een verbouwing. Immers op een prent uit 1606, gepubliceerd in *Bruxella cum suo comitatu* van J.B. Gramaye en getiteld *Fura Castrum*, wordt deze traptoren nog niet afgebeeld. M. Becquaert vermeld summier de vondst van «een klein massiefje» vlakbij de noordoosthoek van de donjon. Is dat de restant van de basis van de traptoren? Dit impliceert meteen dat men vroeger de verschillende niveaus met houten trappen bereikte.

Bij vele woontorens vormen de hoekkettingen uit zeer zorgvuldig gekapte, grote rechthoekige blokken een constant gegeven. In Tervuren ligt dit wel enigszins anders. De hoekkettingen zijn onregelmatig gekapt en moesten door middel van kleine steenpartikels telkens opnieuw gewaterpast worden. De steenlagen variëren trouwens aanzienlijk in dikte zonder dat enige regelmaat kan nagespeurd worden.

In de donjon werd geen waterput teruggevonden. Dit is echter geen uitzondering (bv. Villeret).

De opbouw van de donjon van het hertogelijk kasteel te Tervuren biedt één opmerkelijk architecturaal fenomeen. De benedenverdieping van andere donjons wordt telkens slechts spaarzaam verlicht door 1 of 2 lichtspleten. In Tervuren daarentegen treffen we de

restanten aan van 8 vensternissen. Het wordt duidelijk dat de benedenverdieping van de donjon in de eerste faze zeker niet als kelder, maar als gelijkvloers moet opgevat worden. Het onderzoek naar de oorspronkelijke situatie van het terrein en de reconstructie van de oeverwal wijzen eveneens in die richting¹⁶.

Noch archeologisch, noch iconografisch¹⁷ beschikken we over aanduidingen van een latrine. Uit de iconografie leren we nog dat het gebouw 5 niveaus telde, ongeveer 23 m hoog was en bedekt met een schilddak, althans vanaf de 17de eeuw.

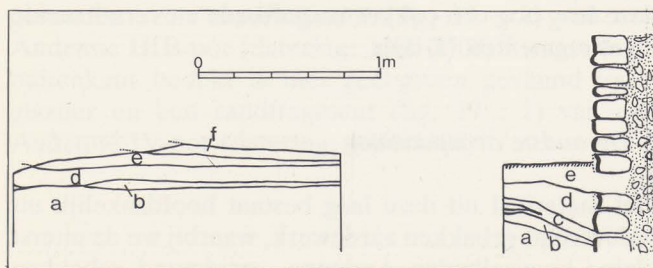
IV DE VONDSTEN

1 Inleiding

Ongeveer 70% van de oppervlakte van de kelder van de donjon werd opgegraven. Hiervan was meer dan de helft verstoord door de opgravingen van M. Becquaert. In de intact gevonden zones werden twee bewoningslagen vastgesteld, van elkaar gescheiden door een leemband van ± 10 cm dikte. Uit de veldnotities van M. Becquaert blijkt dat er nog een derde bewoningslaag was. Hiervan hebben wij echter slechts enkele sporen kunnen aan het licht brengen.

De grootste concentraties van scherven werden aangetroffen in de hoeken en in een strook van 1 m breed langs de muren. Vooral in de hoeken betreft het vrij dikke pakketten.

Het profiel van de bewoningslagen is overal ongeveer hetzelfde (fig. 18). Op de leem *in situ* (a) ligt een verbrand loopvlak, dat uit rood verbrande leem (b) bestaat met een laagje houtskool (c) erop. Dit werd genivelleerd met een leempakket (d), waarop zich de

18 Doorsnede door de occupatielagen (legende verklaard in de tekst). ▷

16 Cf. noot 3.

17 De iconografische bronnen geven ons uitsluitend informatie over de oostmuur, de noordoosthoek en het dak van de donjon. Enerzijds is hiervoor de dichte bebouwing van het site verantwoordelijk, anderzijds benaderen de meeste tekeningen en schilderijen het kasteel steeds vanuit dezelfde invalshoek.

VERGELIJKENDE TABEL

	Afmetingen (Buitenwerks in m.)	Niveaus	Hoogte (onder de kroonlijst in m)	Gewelf van de benedenverdieping	Gewelf van de 1ste verdieping
Tervuren	10,8 × 13,7 à 14	4	23,5	Horizontaal kruisribgewelf	?
Abéc ¹⁸	11 × 9,5	3	—	—	—
Amay ¹⁹	10,3 × 8,2	4	15,6	Tongewelf	Kruisribgewelf
Beaumont ²⁰	15,5 × 16,4	5	28	Tongewelf	—
Crupet ²¹	10 × 13	3	—	Tongewelf	—
Eynatten ²²	8 × 12	—	12	—	—
Fosteau ²³	10 × 15	4	—	Tongewelf	Kruisribgewelf
Jemeppe ²⁴	15 × 11	5	23	Tongewelf	—
Jemeppe-sur-Meuse ²⁵	10,1 × 8,5	—	17,2	Tongewelf	—
Laroche ²⁶	27 × 13	—	—	—	—
Marbais ²⁷	12,5 × 9,8	—	—	Horizontaal	—
Rolley ²⁸	13,75 × 11,25	—	—	—	—
Roly ²⁹	11,6 × 9	—	—	—	—
Sars-la-Bruyère ³⁰	14 × 12	3	—	Tongewelf	Kruisribgewelf (16de eeuw)
Spontin ³¹	15,7 × 11,5	4	16,3	2 Tongewelven	—
Villeret ³²	12,2 × 8,9	3	14,5	Tongewelf	2 Kruisribgewelven

18 Javaux J.L. & Lemeunier A. In: Génicot 1975, 25.

19 Génicot 1973, 58-85 en 1975, 36.

20 Tanghe A. In: Génicot 1975, 48.

21 Javaux J.L. In: Génicot 1975, 91-92.

22 Wodon B. & Génicot. In: Génicot 1975, 98-99.

23 Tanghe A. In: Génicot 1975, 120-121.

24 Génicot 1975, 157.

25 Ubregts 1973 A, 137-155; Id. In: Génicot 1975, 158.

26 Tholomier B. & Génicot. In: Génicot 1975, 180.

27 Chantraine L. In: Génicot 1975, 180.

28 Javaux J.L. In: Génicot 1975, 211-212.

29 Bastin N. In: Génicot 1975, 213.

30 Tanghe A. In: Génicot 1975, 225-226.

31 Javaux 1981, 21-44; Id. In: Génicot 1975, 234-236.

32 Ubregts 1973 b; Cortenbos T. In: Génicot 1975, 255.

tweede occupatiefaze bevindt. Deze laag bevat rood verbrande leem (e), terwijl de kop sporen van houtskool vertoont. Op bepaalde plaatsen troffen we op deze laag nog een pakket verpulverde en verschroeide tegelfragmenten (f) aan.

2 De oudste occupatielaag

Het materiaal uit deze laag bestaat hoofdzakelijk uit reducerend gebakken aardewerk, waarbij we de uiterst kleine hoeveelheden Andenne-, oxiderend gebakken aardewerk en steengoed niet uit het oog mogen verliezen.

Muurdikte (in m.)	Datering	Trap	Latrine	Materiaal	Waterput (binnen donjon)
1,15 à 1,35	midden 13de	Traptoren (N.O.-hoek)	–	Zandsteen	–
–	13de	–	–	Kalksteen	–
1,55	midden 12de	Intramuraal (Z.-muur)	Afdak (W.-muur)	Kalksteen/Kolenzandsteen	+
3 à 4,5	11de?	Intramuraal (N.O.-muur)	Intramuraal (N.O.-hoek)	Kalksteen/Zandsteen	+
ca. 1,25	13de	Traptoren (Z.O.-muur)	Afdak (Z.-muur)	Kalksteen	–
–	eind 14de	–	Afdak (N.-muur)	Kalksteen/Kolenzandsteen	–
–	14de	Traptoren (Z.O.-hoek)	Afdak (O.-muur)	Kalksteen	–
ca 2,1	midden 13de	Intramuraal (Z.-muur)	–	–	–
ca. 1,8	1298	Traptoren (Z.W.-muur)	Intramuraal (Z.W.-muur)	–	+
–	–	Traptoren (N.W.-hoek)	–	–	–
ca. 2	–	–	–	Schist	–
ca. 2,1	13de	–	–	–	–
ca. 1,3	13de	–	–	Kalksteen	–
2 à 2,4	1ste helft 13de?	Intramuraal (Z.-muur)	Intramuraal (W.-muur)	Zandsteen	–
2,1 à 3,3	2de helft 13de	Intramuraal (Z.-muur)	Intramuraal (N.O.- en Z.W.-muur)	Kalksteen	+
1,55 à 2,4	1ste helft 13de	Intramuraal (W.-muur)	Afdak (Z.-muur)	Zandsteen/Kalksteen	–

A Zogenaamd Andenne-aardewerk

Naast 11 wandfragmenten werden 2 randfragmenten gevonden: een randfragment (fig. 19 : 2) van een Andenne IIIB-pot (datering: 1300-1500)³³ waarvan de buitenkant bedekt is met geel-groen gevamd loodglazuur en een randfragment (fig. 19 : 1) van een Andenne IV-pot (datering: 1350-1400)³⁴.

B Reducerend gebakken aardewerk

Kleine konische drinkbekers (fig. 19 : 11-22)

Bij dit type kunnen we twee formaten onderscheiden. Enerzijds is er de kleine categorie, waarbij de hoogte ongeveer 8 cm, de diameter van de rand 7 cm en die van de bodem 4 cm bedraagt. Deze bekertjes hebben een tulpvormig profiel. Anderzijds is er de grotere categorie, wiens afmetingen respectievelijk 9 cm, 7,5 cm en 5,5 cm bedragen. De wanden verlopen meestal schuin, maar kunnen ook een eivormig profiel aannemen. Beide soorten staan op een eenvoudig gedraaid voetje, dat echter soms schijfvormige allures aanneemt. In Sint-Kwintens-Lennik werden overblijf-

³³ Borremans & Warginaire 1966, A54/2, fig. 30 : 67-68.

³⁴ Id., A35/Bc, b, fig. 26 : 60-61.

selen van een pottenbakkerij teruggevonden, waar dergelijke drinkbekertjes vervaardigd werden³⁵. De productieperiode van deze pottenbakkerij wordt tussen 1325 en 1450 gesitueerd. Deze aardewerkvorm roept onmiddellijk herinneringen op aan het Rijnlandse steengoed. In Siegburg wordt het prototype van deze konische drinkbekers in de tweede helft van de 14de eeuw gedateerd³⁶. Het betreft hier dus een vorm die in reducerend gebakken aardewerk geïmiteerd werd door de plaatselijke pottenbakkers. Dergelijke konische drinkbekers werden eveneens aangetroffen in Jette (datering: 2de kwart 14de eeuw)³⁷, Flobecq³⁸ en in Viane (datering: niet vóór het tweede kwart van de 14de eeuw)³⁹.

Halfsferische drinkbekers (fig. 19 : 23-26)

Van deze soort konden we geen enkel volledig profiel wedersamenstellen. Deze vorm werd echter ook geproduceerd in de pottenbakkerij van Sint-Kwintens-Lennik⁴⁰. Het betreft een halfsferische beker op een eenvoudig gedraaid voetje met als afmetingen: hoogte ± 8 cm, diameter rand ± 8 cm, diameter bodem 4 cm. Opnieuw werd een vorm uit het steengoed nagebootst. Immers zowel in het Rijnlandse steengoed⁴¹, als in het steengoed uit de streek van Beauvais⁴² werd het prototype van deze vorm vervaardigd. De Rijnlandse vormen hebben echter steeds een gegolfde standring, de Franse meestal een gedraaide. Ook in Antwerpen werd een dergelijke imitatie gevonden⁴³. De lensbodem, die steunt op 4 kleine enkelvoudig uitgeknepen standvoetjes behoort naar alle waarschijnlijkheid tot een kleine konische drinkbeker of tot een halfsferische drinkbeker (fig. 19 : 27).

Kannetje met cilindrische hals (fig. 19 : 28-42)

Opnieuw dienen we naargelang de afmetingen twee soorten te onderscheiden. De kleinste kannen hebben een hoogte van ongeveer 10 cm, de diameter van de rand bedraagt ongeveer 6 cm, net als die van de bodem. De grotere kannen reiken ongeveer 21 cm hoog, terwijl de diameter van de rand 9 cm is en die van de bodem 7,5 cm. Het profiel van de grotere kannen is dan ook veel slanker. Beide soorten zijn voorzien van een rolronde oor, aangezet op de rand en de schouder. Naast de gangbare gedraaide standring, treffen we een exemplaar met 8 enkelvoudig uitgeknepen standvoetjes aan. Dit onderscheid in grootte kan ook opge maakt worden uit de studie van het atelier van Sint-Kwintens-Lennik⁴⁴.

Grote sferische kannen

Deze grote sferische kannen, waarvan de hoogte en de maximale breedte ongeveer gelijk zijn, nl. tot 40 cm, hebben een rolronde oor, aangezet op rand en schouder. De diameter van de rand bedraagt ongeveer 9 cm, die van de bodem 17 cm. Een exemplaar uit Sint-Kwintens-Lennik is op de schouder voorzien van kamversiering⁴⁵. Op enkele wandscherven gevonden in de donjon werd deze versieringswijze eveneens aangetroffen.

Kommen (fig. 19 : 3-5 en 10)

De lip van een kom heeft een ondersneden dakprofiel, terwijl de uitgeklapte, brede lip van twee andere kommen voorzien is van een dekselgeul (diam. rand: 37 cm) (fig. 19 : 5).

Bij het volledig bewaard stuk leunt de geknikte lensbodem op drie meervoudig uitgeknepen standvoetjes. Voor dit laatste stuk is vergelijkingsmateriaal voorhanden uit Nederokkerzeel (datering: 14de eeuw)⁴⁶ en Aardenburg (datering: midden 14de eeuw)⁴⁷. Een kom met dakprofiel-rand, gevonden te Antwerpen, wordt in de tweede helft van de 14de eeuw geplaatst⁴⁸ (fig. 19 : 3).

Het beschadigd randfragment (fig. 19 : 10) (diam. 22,6 cm) behoorde waarschijnlijk eveneens tot een kom.

Kookpotten (fig. 19 : 6-9)

De 4 randfragmenten hebben een uitstaande rand met een eenvoudig lipprofiel en mogen tot de kogelpotten gerekend worden, die gedurende de gehele 14de eeuw gebruikt werden (diam. ± 20 cm).

C Steengoed

Het kleine uitstaande randje, het geribbelde schouderoppervlak, de matpaarse deklaag (sinterengobe) en de lichtjes gegolfde standring wijzen op een bolvormig drinkbekertje (fig. 19 : 43), gemaakt in de ateliers van Brunssum-Schinveld tussen 1325 en 1375⁴⁹.

Een tweede bandfragment van een bolvormig drinkbekertje is eveneens uit Brunssum-Schinveld afkomstig (diam. 6,5 cm) (fig. 19 : 44). De schouder is geribbelde. Het ontbreken van glazuur, de sterke verschraling, wat een korrelig oppervlak veroorzaakt, en de niet volledig gesinterde grijze kern zijn kenmerken, die tot 1325 vastgesteld worden bij de Zuid-Limburgse pottenbakkers⁵⁰.

35 Borremans & Vandenberghe 1977, 36-37.

36 Beckmann 1975, pl. 80-82.

37 Matthys 1968-1969, nr. 18.

38 Matthys 1978, 90-91 en 96, fig. 31 : 5.

39 Borremans 1982, 81-82, pl. I, X : 23-24.

40 Borremans & Vandenberghe 1978, 41, 6.

41 Beckmann 1975, pl. 82 : 14-16.

42 Morrison 1969, pl. 10 : 13; pl. 16 (datering 1350-1500).

43 De Mets 1982, 62, afb. 12 : 191.

44 Borremans & Vandenberghe 1978, 41-42.

45 Borremans & Vandenberghe 1978, 41 en 44.

46 Vandenberghe 1981, 17, fig. 6 : 8.

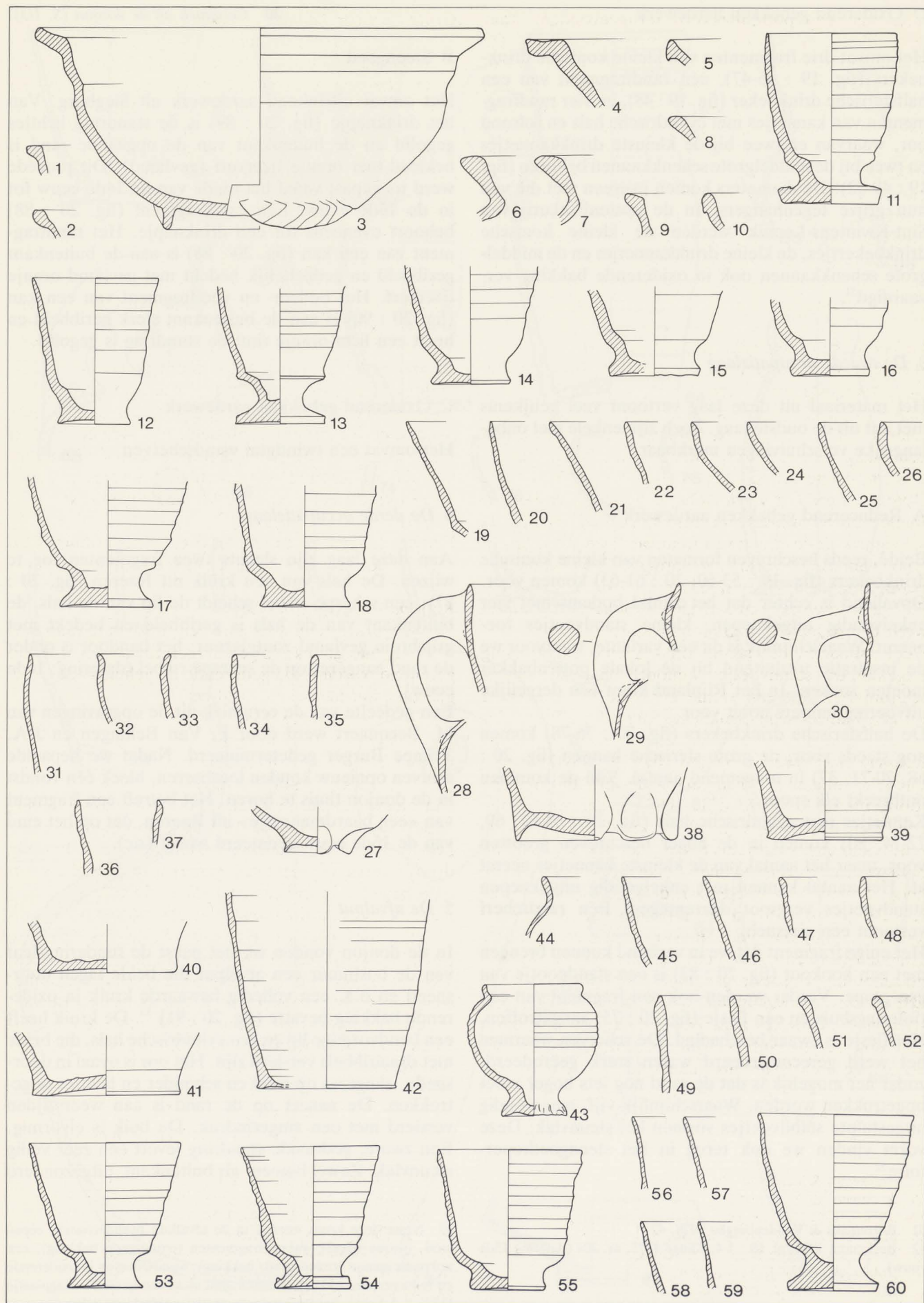
47 Trimpe Burger 1962-1963, 536-537 (D10), afb. 52.

48 De Mets 1982, 52, afb. 12 : 187.

49 Bruijn 1965, afb. 65.

50 Bruijn 1965, 21.

D Oxiderend gebakken aardewerk

Het omvat drie fragmenten van kleine konische drinkbekers (fig. 19 : 45-47), één randfragment van een halfsferische drinkbeker (fig. 19 : 48), en vier randfragmenten van kannetjes met cilindrische hals en rolronde oor, waarvan er twee bij de kleinste drinkkannetjes en twee bij de middelgrote schenkkannen behoren (fig. 19 : 49-52). De diameters komen overeen met die van hun grijze tegenhangers. In de pottenbakkerij van Sint-Kwintens-Lennik werden de kleine konische drinkbekertjes, de kleine drinkkannetjes en de middelgrote schenkkannen ook in oxiderende bakking vervaardigd⁵¹.

3 De tweede occupatielaag

Het materiaal uit deze laag vertoont veel gelijkenis met dat uit de oudste laag. Toch zijn enkele niet onbelangrijke verschuivingen merkbaar.

A Reducerend gebakken aardewerk

Beide, reeds beschreven formaten van kleine konische drinkbekers (fig. 19 : 53-60; 20 : 61-63) komen voor. Opvallend is echter dat het aantal bodems met vier enkelvoudig uitgeknepen, kleine standvoetjes toeneemt. Waarschijnlijk is dit een variëteit, waarvoor we de inspiratie uitsluitend bij de lokale pottenbakker moeten zoeken. In het Rijnland komt een dergelijke uitvoering immers nooit voor.

De halfsferische drinkbekers (fig. 20 : 76-78) komen nog steeds voor, de grote sferische kannen (fig. 20 : 68, 70-71, 37) in toenemend aantal. Van de kommen ontbreekt elk spoor.

Kannetjes met cilindrische hals (fig. 20 : 64-67, 69, 72-74, 80) komen in de hoger beschreven grootten voor, maar het aantal van de kleinste kannetjes neemt af. Het aantal kannen met enkelvoudig uitgeknepen standvoetjes vergroot daarentegen. Eén randscherf vertoont een gietsneb.

Het enige fragment dat we in verband kunnen brengen met een kookpot (fig. 20 : 83) is een standpootje van een grape. Verder werden ook een fragment van een rioleringsbuis en een flesje (fig. 20 : 75) aangetroffen. Het flesje is zwaar beschadigd. De scherven waarmee het werd gereconstrueerd waren sterk geërodeerd, zodat het mogelijk is dat de rand nog iets hoger moet opgetrokken worden. Waarschijnlijk vijf, meervoudig uitgestulpte standvoetjes vormen het steunvlak. Deze vorm vinden we ook terug in het steengoedrepertoire⁵².

⁵¹ Borremans & Vandenberghe 1978, 42.

⁵² Beckmann 1975, pl. 69 : 1-4; Klinge 1973, nr. 204 (datering 15de eeuw).

20 Ceramiek uit de donjon (S. 1/3).

B Steengoed

Het omvat uitsluitend aardewerk uit Siegburg. Van het drinknapje (fig. 20 : 89) is de standring lichtjes gegolfd en de buitenkant van de opgaande rand is bekleed met oranje ijzerverf (gevlamd). Dit procédé werd toegepast vanaf het einde van de 14de eeuw tot in de 16de eeuw. Een randfragment (fig. 20 : 88) behoort eveneens tot een drinknapje. Het randfragment van een kan (fig. 20 : 86) is aan de buitenkant geribbeld en gedeeltelijk bedekt met gevlamd oranje ijzerverf. Het bodem- en voetfragment van een kan (fig. 20 : 90) is aan de buitenkant sterk geribbeld en heeft een licht-oranje tint; de standring is gegolfd.

C Oxiderend gebakken aardewerk

Het omvat een twintigtal wandscherven.

4 De derde occupatielaag

Aan deze laag zijn slechts twee fragmenten toe te wijzen. De hals van een kruik uit Raeren (fig. 20 : 87): een scherpe ribbel scheidt de lip van de hals, de buitenkant van de hals is geribbeld en bedekt met grijsbruin gevlamd zoutglazuur; het bandoor is onder de rand aangezet op de scherpe ribbel (datering: 16de eeuw).

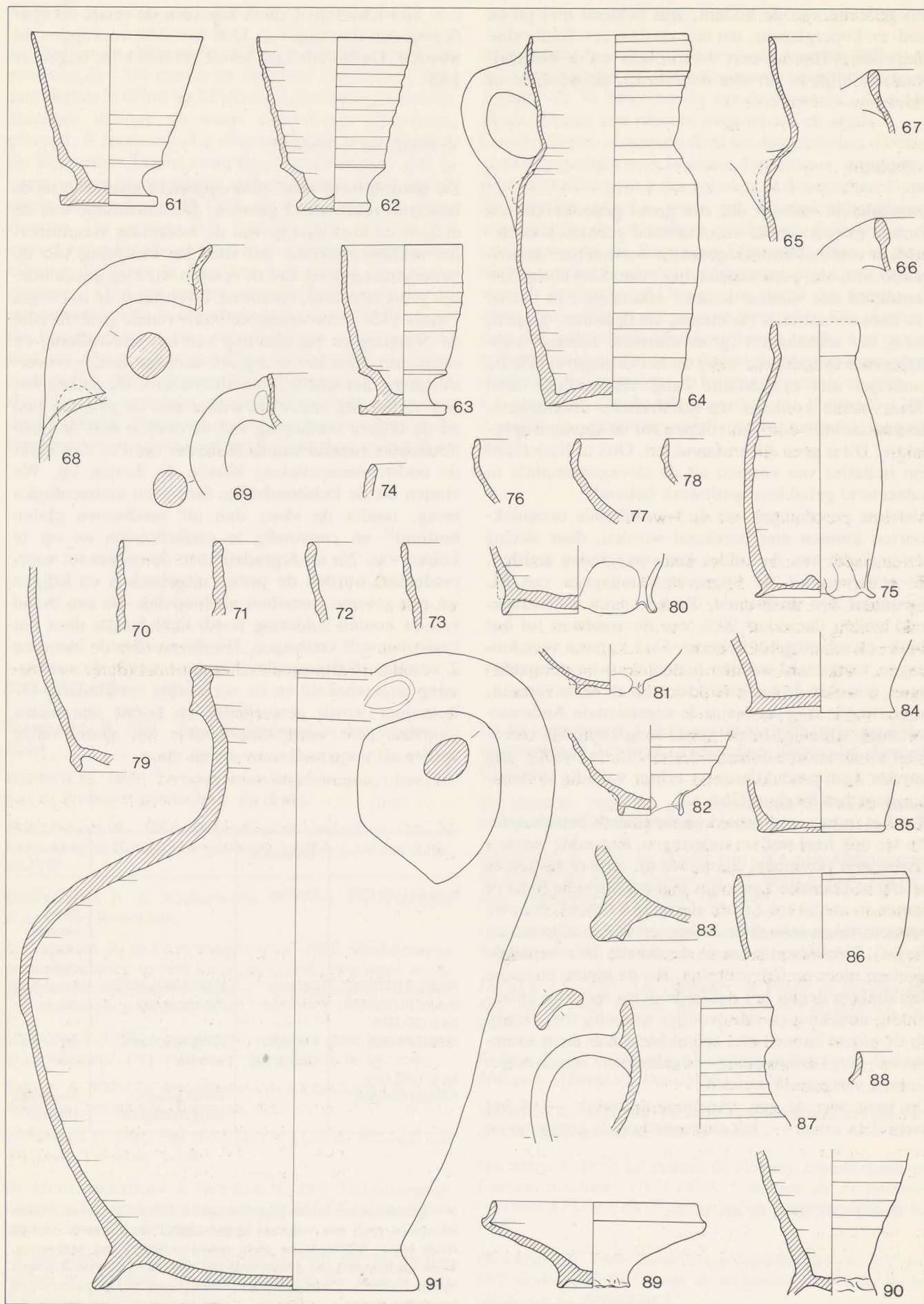
Een gedeelte van de ceramiek uit de opgravingen van M. Becquaert werd door F. Van Bellingen en J.A. Trimpe Burger gedetermineerd. Nadat we bepaalde sleuven opnieuw konden localiseren, bleek één vondst in de donjon thuis te horen. Het betreft een fragment van «een baardmannetje» uit Raeren, dat op het eind van de 16de eeuw gedateerd wordt (*sic*).

5 De afvalput

In de donjon vonden we net naast de funderingsleuf van de oostmuur een afvalput die beide lagen doorsneed en o.a. een volledig bewaarde kruik in oxiderende bakking bevatte (fig. 20 : 91)⁵³. De kruik heeft een bandvormige lip en een cilindrische hals, die beide met draairibbels versierd zijn. Het oor is ovaal in doorsnede, aangezet op rand en schouder en lichtjes opgetrokken. De aanzet op de rand is aan weerszijden versierd met een vingerindruk. De buik is eivormig. Een zware, gedraaide standring levert een zeer veilig steunvlak. Zowel binnen- als buitenkant, uitgezonderd

⁵³ Naast deze kruik werden in de afvalkuil beenderresten, repen lood, ijzeren nagels, dakpanfragmenten (oxiderende bakking), een nokpanfragment (reducerende bakking), wandscherven in oxiderende en reducerende bakking, schaliefragmenten, een ijzeren beslagplaatje (13,5 × 5,5 cm), baksteenpuin en zandsteenafval gevonden.

een gedeelte van de bodem, zijn bekleed met groen lood- en koperglazuur, dat hier en daar een lichtbruine schijn krijgt (op het oor, de schouder en de bodem). Waarschijnlijk is het een waterkruik uit de 17de of 18de eeuw.

6 Besluit

Onmiddellijk valt op dat een groot gedeelte van de vormen in reducerend en oxiderend gebakken aardewerk in verband kunnen gebracht worden met de produktie van de pottenbakkerijen van Sint-Kwintens-Lennik en dus vandaar kunnen afkomstig zijn. Naast het keukenvaatwerk (kommen, steelpannen, grappen, enz.), het schenkgerei (grote sferische kannen, kannetjes met cilindrische hals) en het drinkgerei (kleine kannetjes met cilindrische hals) vervaardigde men aldaar kleine konische en halfsferische drinkbekers, die een imitatie zijn van vormen uit de steengoedproduktie. Dit is geen alleenstaand feit. Ook in Nederland zijn imitaties van vormen uit de steengoedtraditie in reducerend gebakken aardewerk bekend⁵⁴.

Absolute percentages van de verschillende ceramieksoorten kunnen niet berekend worden, daar slechts een gedeelte van de kelder kon opgegraven worden. De scherven uit de opgravingscampagnes van M. Becquaert zijn verdwenen. Toch kunnen we benaderend stellen dat zeker 90% van de vondsten tot het drink- en schenkgerei behoort. Ook kunnen verschuivingen vastgesteld worden tussen de twee occupatielagen, zowel in de aardewerksoorten als in de vormen. In de tweede laag verdwijnt de zogenaamde Andenne-ceramiek volledig. In de eerste laag komt het steengoed uit Brunssum-Schinveld voor. In de tweede laag worden deze productiecentra echter volledig verdrongen door het Siegburgfabrikaat.

Wat het reducerend gebakken aardewerk betreft noteren we ook heel wat veranderingen. Bepaalde vormen verdwijnen (kommen, kookpotten), andere nemen in belang af (kleinste kannetjes met cilindrische hals) of nemen in aantal toe (grote sferische kannen). Nieuwe vormen steken schuchter de kop op (driepotige grape, flesjes). Tenslotte treden in de tweede fase bepaalde facetten meer op het voorplan. Bij de kleine konische drinkbekers neemt het aantal bodems met vier enkelvoudig uitgeknepen standvoetjes gevoelig toe, terwijl bij de kleine kannen met cilindrische hals meer exemplaren met enkelvoudig uitgeknepen standvoetjes kunnen vastgesteld worden.

Op basis van de zgn. Andenne-ceramiek — of het ontbreken ervan —, het steengoed en de gegevens uit

o.a. Sint-Kwintens-Lennik kan voor de eerste occupatielaag een datering van 1300 tot 1350 vooropgesteld worden. De tweede laag levert ceramiek tot ongeveer 1400.

V ALGEMEEN BESLUIT

De donjon werd rond 1250 opgericht naast een reeds bestaand residentieel gebouw. De constructie van de donjon en kort daarop van de weermuur accentueert het militariseren van het site. De inrichting van de benedenverdieping van de donjon wijst op huishoudelijk gebruik (haard, muurkast, 8 vensters). In het begin van de 14de eeuw wijzigt de bouw van de gotische zaal de ordening en bestemming van het site volledig en elimineert voor het overgrote deel het concept «versterking», het wordt gedemilitariseerd. De aanleg van een verbinding tussen de kelder van de gotische zaal en de laagste verdieping van de donjon heft de huishoudelijke functie van deze laatste op. Pas dan duikt de oudste occupatielaag binnen de donjon op. We vinden uit de huishoudelijke fase geen archaeologica terug, omdat de vloer dan uit zandstenen platen bestond⁵⁵ en eenvoudig te onderhouden en op te kuisen was. Na de degradatie van de ruimte tot voorraadplaats werden de platen uitgebrouwen en krijgen we een gewone leemvloer als loopvlak. Na een brand van de houten zoldering wordt deze laatste door het kruisribgewelf vervangen. Hierbij worden de haard en 2 vensters dichtgemaakt; hierdoor wordt de verwarming uitgeschakeld en de verlichting verminderd. De leemvloer wordt genivelleerd en vormt een nieuw loopvlak (2de occupatieperiode). De ruimte blijft verder als voorraadkamer dienst doen.

	Gebouwevolutie		Archaeologische datering
Hendrik I (1190-1235)	Residentie		1190-1223 (munt, historische bron, aardewerk)
Hendrik II (1235-1248) Hendrik III (1248-1261) Jan I (1261-1294) Jan II (1294-1312)	Donjon I Weermuur	Haard, houten zoldering Zandstenen vloer	Tweede helft 13de eeuw
Jan III (1312-1355) Johanna (1356-1404)	Donjon II Gotische zaal	Doorgang B, oudste leemvloer Tweede leemvloer, aanleg kruisribgewelf	Begin 14de eeuw Tweede helft 14de eeuw

54 Renaud 1976, 39 en 42, afb. 16 : b-c.

55 De combinatie van de gegevens van M. Becquaert met de recente informatie geeft ons volgende opeenvolging. De restanten van de eerste vloer, bestaande uit grote zandsteenplaten, zijn verdwenen. Twee leemvloeren die corresponderen met het kruisgewelf volgen hierop. Tenslotte vormt een vloer in rode, oxiderend gebakken tegels het laatste niveau.

RÉSUMÉ

Le donjon du château ducal de Tervuren fut érigé aux environs de 1250 contre un bâtiment résidentiel, existant depuis le début du 13e siècle. L'intérieur du rez-de-chaussée indique un usage domestique (cheminée, placard, 8 fenêtres). La disposition et la destination du site entier furent complètement modifiées par la construction d'une grande salle (aula) au début du 14e siècle. A ce moment-là, l'idée de fortification fut abandonnée. Un passage (b), daté de cette période, fut ouvert entre la salle gothique et le donjon. Cette percée élimine d'ailleurs la fonction domestique du rez-de-chaussée. Ceci est encore accentué par après par la condamnation de la cheminée et de deux fenêtres lors de l'aménagement des culs-de-lampe pour la voûte d'arêtes. De ce fait le chauffage fut supprimé et l'éclairage réduit. Nous situons l'installation de cette voûte d'arêtes, qui remplace un plafond en bois, au milieu du 14e siècle. Nous ne retrouvons aucun témoin de l'occupation pendant la phase domestique, puisqu'à ce

moment-là, le sol était couvert de grandes dalles en grès et ces dalles ont été enlevées au moment du changement de la fonction du rez-de-chaussée. Alors la place devient une réserve avec un sol en argile.

La céramique, retrouvée dans les deux couches d'occupation, postérieures à la phase domestique, appartient presque entièrement à des gobelets et des cruches. Dans la première couche, on a pu déterminer quelques exemplaires de céramique provenant d'Andenne et quelques grès de Brunssum-Schinveld; dans la deuxième couche, la céramique importée provient exclusivement de Siegburg. Une grande partie des formes en céramique grise et rouge peut être reliée à la production des poteries de Sint-Kwintens-Lennik. Les petits gobelets coniques et les gobelets demi-sphériques sont d'ailleurs des imitations de formes de poterie en grès.

La première couche d'occupation est datée de 1300 à 1350; la deuxième contient du matériel jusqu'à 1400.

BIBLIOGRAFIE

- BECKMANN B. 1975: *Der Scherbenhügel in der Aulgasse I*, Bonn.
- BERINGS G. 1985: *Tervuren in de middeleeuwen. Aspecten van de Brabantse geschiedenis*, (in druk).
- BORREMANS R. 1982: Archeologisch onderzoek van de kasteelberg te Geraardsbergen-Viane (1976), *Land van Aalst*, 49-113.
- BORREMANS R. & WARGINAIRE R. 1966: *La céramique d'Andenne*, Rotterdam.
- BORREMANS R. & VANDENBERGHE S. 1978: Middeleeuwse pottenbakkerijen te Sint-Kwintens-Lennik, *Bijdragen tot de geschiedenis van Lennik. Uitgave naar aanleiding van 1000 jaar marktrecht te Lennik*, 37-46.
- BRIGODE S. 1950: *L'architecture religieuse dans le sud-ouest de la Belgique I. Des origines à la fin du XVe siècle*, Bruxelles.
- BRUIJN A. 1965: *De middeleeuwse pottenbakkerijen in Zuid-Limburg (Nederland)*, Tongeren, 5-58.
- DAVIDTS J.E. 1981: *Het Hertogenkasteel en de Warande van Tervuren*, Tervuren, 1-164.
- DE MEULEMEESTER J. & DEWILDE M. 1983: Het hertogelijk kasteel te Tervuren. In: *Conspectus MCMLXXXII*, Archaeologia Belgica 253, Brussel, 109-113.
- DE MEULEMEESTER J. & DEWILDE M. 1984: Het hertogelijk kasteel te Tervuren. In: *Conspectus MCMLXXXIII*, Archaeologia Belgica 258, Brussel, 151-154.
- DE MEULEMEESTER J. & DEWILDE M. 1985: De hertogelijke watermolen te Tervuren, *Archaeologia Belgica* I-2, Brussel (in druk).
- DE METS D. 1982: Het grijze aardewerk, *Van nederzetting tot metropool* (tentoonstelling), Antwerpen, 60-64.
- GÉNICOT L.F. 1973: La «vieille tour» d'Amay. Maison forte de l'avoué du prince évêque au XIIe siècle?, *Bull. Comm. Roy. Monuments et Sites* n.s. III, 58-85.
- GÉNICOT L.F. 1975: *Le grand livre des châteaux de Belgique I. Châteaux forts & châteaux fermes*, Bruxelles.
- JAVAUX J.L. 1981: La «Maison» de Pierre de Spontin au XIIIe siècle, *Bull. Comm. Roy. Monuments et Sites* n.s. X, 21-44.
- KLINGE E. 1973: Siegburger Steinzeug, *Kataloge des Hetjens Museums Düsseldorf*, Düsseldorf, 7-31.
- MATTHYS A. 1968-1969: La céramique médiévale de l'abbaye de Dielegem, *Comté de Jette* 6, 46-65.
- MATTHYS A. 1978: Le château de Flobecq, *L'archéologie en Hainaut occidental (1973-1978). Catalogue de l'exposition organisée à Flobecq du 23 septembre au 22 octobre 1978*, Ath, 90-97.
- MORRISON H. 1969: Essai de typologie des grès du XIVe au XVIe siècle, *Bulletin Groupe de recherches et d'études de la céramique du Beauvaisis* 3.

- RENAUD J.G.N. 1976: *Middeleeuwse ceramiek*, A.W.N. monografie 3, Den Haag, 4-116.
- TOLLENAERE L. 1957: *La sculpture sur pierre de l'ancien diocèse de Liège à l'époque romane*, Gembloux, 10-365.
- TRIMPE BURGER J.A. 1962-1963: Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw), *Berichten R.O.B.* 12-13, 495-548.
- UBREGTS W. 1973 a: Un habitat noble à la fin du XIIIe siècle: la tour Antoine à Jemeppe-sur-Meuse, *Bull. Comm. Roy. Monuments et Sites* n.s. III, 137-155.
- UBREGTS W. 1973 b: *Les donjons. La haute tour de Villeret. Analyse archéologique et sociologique d'une maison forte*, Leuven, 6-146.
- VANDENBERGHE S. 1981: Beperkt archeologisch onderzoek in «het Spaans hof» te Nederokkerzeel (Brabant, fusie Kampenhout): een XIVe eeuwse landelijke site, *Acta Arch. Lovaniensia* 20, 9-26.
- X. 1978 a: *Le patrimoine monumental de la Belgique* 6. Province de Hainaut 1, Liège, 5-477.
- X. 1978 b: *Le patrimoine monumental de la Belgique* 6. Province de Hainaut 2, Liège 485-911.

Grobbendonk (1)
Kanne (5)
Kelmis (6)
Neerharen-Rekem (4)
Oudenaarde (2)
Spiennes (8)
Tervuren (3)
Vieuxville (7)
Witry (9)

ISSN 0772 7488

